

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

FUNDAMENTALS OF FRAUD INVESTIGATION METHODS IN THE SPHERE OF ACTIVITIES OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS

Соловійов Е.П., заступник начальника Слідчого управління
Головне управління Національної поліції в місті Києві

У статті наголошено на відсутності методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ, що особливо за сучасних умов боротьби з корупцією, значно знижує ефективність правоохоронної діяльності. Поряд з цим, особи, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, добре орієнтуються в сучасному законодавстві, мають ґрунтовні знання у сфері економічної діяльності, між ними існують тісні корупційні зв'язки. Ці та інші обставини дають можливість приховувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню.

Запропоновано структуру та визначено підстави побудови методики розслідування шахрайства у сфері діяльності небанківських фінансових установ (учинених способом фінансової піраміди, у сфері фінансування будівництва житла). Розкрито зміст і взаємозв'язок злочинних технологій щодо підготовки, вчинення та приховування шахрайства способом фінансової піраміди та на ринку житлового будівництва із залученням небанківської фінансової установи. Констатовано, що злочинні схеми заволодіння майном громадян шляхом створення фінансових пірамід є продуктом взаємодії низки правових, соціальних та психологічних чинників, що зумовлені історичним етапом розвитку суспільства. Шахрайство, пов'язане із залученням коштів громадян на будівництво житла як складова фінансового шахрайства – це комплекс криміналістично однорідних технологій заволодіння майном (фінансовими ресурсами) громадян, які інвестують кошти у фінансування будівництва житла, шляхом обману та зловживання довірою за допомогою небанківської фінансової установи. Це не лише сучасні способи шахрайства, а соціальний феномен, що потребує комплексного вивчення. Тому криміналістичне значення способу готування, вчинення і приховування шахрайства у сфері діяльності небанківських фінансових установ полягає в тому, що знання цих операцій дає змогу передбачити типологію слідів та їх локалізацію, встановити особу злочинця й потерпілого та їх взаємозв'язок з розслідуваним кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, фінансова послуга, кримінальне правопорушення, шахрайство, «фінансова піраміда», методика, розслідування.

The article emphasizes the lack of methods of investigation of criminal offenses in the sphere of activities of non-banking financial institutions, which, especially under the modern conditions of the fight against corruption, significantly reduces the effectiveness of law enforcement activities. Along with this, persons who commit such criminal offenses are well versed in modern legislation, have thorough knowledge in the field of economic activity, and have close corruption ties between themselves. These and other circumstances make it possible to hide criminal activity and oppose the investigation.

The author proposed the structure and determined the grounds for building a methodology for investigating fraud in the field of activity of non-bank financial institutions (perpetrated by the method of a financial pyramid, in the field of housing construction financing). The content and interrelationship of criminal technologies regarding the preparation, perpetration and concealment of fraud by means of a «financial pyramid» and on the housing construction market with the involvement of a non-banking financial institution are revealed in this work. It has been established that criminal schemes of taking possession of citizens' property by creating «financial pyramids» are the product of the interaction of a number of legal, social and psychological factors which determined by the historical stage of the development of society. Fraud related to the attraction of citizens' funds for housing construction, as a component of financial fraud, is a set of forensic homogeneous technologies for acquiring property (financial resources) of citizens who invest funds in financing housing construction, by deception and abuse of trust with the help of a non-banking financial institution. This is not only modern methods of fraud, but a social phenomenon that requires comprehensive study. Therefore, the forensic significance of the method of preparing, committing and concealing fraud in the sphere of activity of non-banking financial institutions is that knowledge of these operations makes it possible to predict the typology of traces and their localization, to establish the identity of the criminal and the victim and their relationship with the criminal offense under investigation.

Key words: non-banking financial institution, financial service, criminal offense, fraud, «financial pyramid», methodology, investigation.

Постановка проблеми. Перехід України до соціально орієнтованої ринкової економіки передбачає створення конкурентоздатного фінансового сектору, який надає економіці країни необхідний обсяг фінансових ресурсів, забезпечуючи таким чином її розвиток. Ефективне функціонування економіки потребує постійної мобілізації, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між її сферами й секторами. Такі функції виконуються як за допомогою держави, так і за допомогою фінансового ринку, який мобілізує заощадження на добровільних засадах і надає позички чи інвестиції, регулюючи фінансово-економічну ситуацію країни [1, с. 390].

Існування ринку фінансових послуг є необхідною умовою розвитку сучасної економіки, показником її ефективності та розвитку держави. Ринок фінансових послуг сприяє фінансовому забезпеченню розвитку економіки держави через акумулювання грошових коштів та інших фінансових активів задля ефективності їх використання та отримання економічної вигоди. Такий ринок в Україні представлений банками, страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами, кредитними спілками,

ломбардами, інвестиційними та лізинговими компаніями. Значна частина на ринку фінансових послуг належить небанківським фінансовим установам (далі – НФУ), які є юридичними особами та не є банками, а також надають одну або кілька фінансових послуг. Перелік фінансових послуг, що надаються НФУ, є досить різноманітним. Сутність фінансової послуги полягає у забезпеченні руху фінансових активів. Отже, це є підприємницькою діяльністю, яка не є виробничою, торговельною чи банківською [2, с. 377].

Водночас, в загальній структурі економічної злочинності частка виявлених щороку кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ складає близько 2,5%, а викриті правоохоронними органами схеми заволодіння коштами громадян організованими групами та злочинними організаціями шахраїв викликають особливе занепокоєння своїми наслідками [3]. Протиправні дії НФУ вирізняються прихованістю різноманітних способів їх вчинення під виглядом офіційних фінансових операцій, збереженням «таємниці» протягом тривалого періоду часу, обмеженням колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння,

що обумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (80–90% злочинів залишаються невиявленими).

Таким чином, економічна безпека держави є невід’ємною складовою її національної безпеки та знаходиться в тісному взаємозв’язку з усіма економічними процесами, що відбуваються в суспільстві. У таких умовах розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ набуває особливого значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. З числа наукових досліджень, із якими має безпосередньо зв’язок стаття, варто виділити роботи Л. І. Аркуші, А. Ф. Волобуєва, А. А. Довгополик, А. П. Запотоцького, О. Є. Картамишевої, С. М. Князева, О. В. Ковальчук, О. Є. Користіна, В. М. Купрієнка, В. В. Лисенка, Г. А. Матусовського, А. В. Микитчика, І. М. Попової, О. О. Сухачова, О. В. Тихонової, А. В. Холостенка, В. В. Чернея, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітьката ін.

Напряцювання зазначених та інших учених становлять теоретичне підґрунтя для вирішення численних практичних проблем, що виникають у правоохоронній і правозахисній діяльності. Водночас бракує комплексних наукових розвідок методики розслідування шахрайства у сфері діяльності небанківських фінансових установ в умовах реалізації КПК України та з урахуванням функціонування нових органів досудового розслідування (Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки).

Виклад основного матеріалу. Перспективи економічного розвитку держави залежать від рівня захисту інвестицій. На фінансовому ринку індивідуальні й колективні інвестори здійснюють грошові внески за допомогою придбання різноманітних фінансових інструментів з метою збільшення активів й одержання прибутку. Надання фінансових послуг на ринку відбувається за активної участі посередників, якими є банки та різноманітні небанківські фінансово-кредитні установи. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [4]. Ключовим компонентом легальної дефініції, що розкриває сутність поняття фінансової послуги, є здійснення операцій з фінансовими активами.

Водночас визначення «фінансових активів» нормативно-правові акти не містять. Законодавець у п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» обмежується лише переліком об’єктів, що належать до фінансових активів (кошти, цінні папери, боргові зобов’язання та право вимоги боргу, що не належать до цінних паперів) [4].

Право на здійснення операцій з надання фінансових послуг мають фінансові установи, які входять до фінансової системи держави, здійснюють операції з фінансовими ресурсами та внесені до відповідного реєстру, встановленого законодавством. До НФУ належать: кредитні спілки; ломбарди; лізингові компанії; довірчі товариства; страхові компанії; установи накопичувального пенсійного забезпечення; інститути спільного інвестування (корпоративні та пайові інвестиційні фонди); інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [5].

Криміналістичне значення способу готування, вчинення і приховування шахрайства полягає в тому, що знання цих операцій дає змогу передбачити типологію слідів та їх локалізацію на певних ділянках місця події, особі злочинця чи потерпілого, встановити причетність винних осіб до розслідуваного діяння.

У криміналістичній літературі робилися спроби виокремлення різних способів шахрайства та їх класифікацій. Зокрема, В. Ю. Шепітьком запропоновано класифікувати способи шахрайства за такими підставами:

1) залежно від спрямованості шахрайського посягання: способи шахрайства з метою заволодіння державним майном; способи шахрайства з метою заволодіння індивідуальним майном громадян;

2) залежно від сфери економічної діяльності: у сфері побутового обслуговування; у сфері страхування; у сфері соціального захисту; у сфері туризму; у сфері вивезення робочої сили за кордон;

3) залежно від характеру «відносин», які виникають між підприємствами або господарськими товариствами: фіктивне представництво; фіктивне посередництво; одержання кредитів під фіктивні проекти;

4) залежно від тривалості злочину: одноразові; тривалі;

5) залежно від характеру локалізації шахрайства: спрямовані на вузьке коло жертв; такі, що охоплюють велике коло населення [6, с. 143].

На основі узагальнення наукових джерел та слідчої практики протидії економічній злочинності С. С. Чернявський запропонував таку класифікацію способів учинення економічного шахрайства:

1) залежно від сфери економічних відносин, у яких вчиняється шахрайство: шахрайство у фінансовій сфері (фінансове шахрайство); шахрайство на споживчому ринку; шахрайство у сфері відносин між суб’єктами господарювання;

2) залежно від характеристик об’єкта шахрайського зазіхання: щодо підприємств, установ, організацій та інших структур, що мають статус юридичних осіб, об’єднань громадян (юридичних осіб); стосовно фізичних осіб-суб’єктів господарської діяльності; щодо громадян (груп громадян) з використанням економічних (фінансових) механізмів;

3) залежно від характеру відносин суб’єкта злочину з підприємством, на майно якого зазіхають шахраї: за участю службових осіб (менеджерів) суб’єктів господарювання; за участю найманих працівників суб’єктів господарювання; за участю сторонніх осіб;

4) залежно від характеру майна, на яке спрямовано дії шахраїв: грошові кошти; товарно-матеріальні цінності; право на майно [5, с. 136].

Говорячи про способи шахрайства, слід зазначити, що вони характеризуються таким набором засобів і методів, які допомагають вчинити обман настільки переконливо, що породжують щире довіру потерпілого, через яку й відбувається передача майна або прав на нього. Аналіз характеру дій шахраїв засвідчує про наявність типових для більшості шахрайських операцій етапів учинення кримінального правопорушення, що охоплюють: підготовку до проведення, шахрайської операції, зокрема розробку схеми операції, здійснення необхідних організаційних і технічних заходів; безпосереднє вчинення обманних дій; заволодіння майном; ухилення від відповідальності [7, с. 77].

На думку С. С. Чернявського, у криміналістичному аспекті механізм злочину відображає сукупність дій (операцій) суб’єкта з підготовки, вчинення та приховування злочину в їх динаміці та хронологічній послідовності, що відбуваються в умовах навколишнього середовища та коригуються з урахуванням об’єктивних і суб’єктивних чинників. Особливості перелічених елементів впливають на характер і локалізацію слідів та ознак (індикаторів) злочинної діяльності [5, с. 139]. До основних елементів способу вчинення кримінального правопорушення відносять: підготовку (створення необхідних умов для реалізації усіх наступних етапів шахрайства); вчинення (безпосереднє заволодіння коштами, майном чи правом на майно); прихо-

вування (реалізація коштів або майна, здобутих злочинним шляхом; дії, спрямовані на ухилення від відповідальності).

На етапі підготовки до вчинення шахрайства розробляється схема його вчинення, проводяться організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливості її практичної реалізації. При розробці схеми проведення шахрайських дій обирається оптимальний, з погляду шахраїв, варіант поведінки. Особливість цього етапу – практична невразливість до переслідування правоохоронних органів, оскільки початковий етап майже завжди формально збігається зі законною діяльністю суб'єктів господарювання. На нашу думку, до етапу підготовки вчинення шахрайства, пов'язаного із діяльністю НФУ, можна віднести:

1) отримання інформації про правове забезпечення діяльності НФУ;

2) вжиття заходів щодо встановлення фінансового стану та фінансових інтересів громадян з метою їх залучення до участі (членства) в НФУ;

3) здійснення організаційно-правових заходів зі створення НФУ та її ресстрації.

Найпоширенішим способом вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, пише І. О. Сухорада, є надання завідомо неправдивої інформації. Під цим слід розуміти передачу (надіслання, вручення) уповноваженому підрозділу банку чи державного органу або їх уповноваженим працівникам у будь-який спосіб (особисто, поштою та ін.) документації, в якій міститься неправдива інформація про фінансово-господарський та майновий стан суб'єкта господарювання [8, с. 459].

Змістовною вважається класифікація типових способів вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, запропонована О. В. Курманом:

1) залежно від цільового використання отриманих коштів. У механізмі шахрайства з фінансовими ресурсами важливе місце посідає використання кредиту не за цільовим призначенням. Насамперед потрібно встановити умови надання коштів (кредиту), зважаючи на їх цільове призначення. Після цього слід простежити рух коштів та з'ясувати, на що саме їх було використано. «Свідком» такої інформації переважно є документація, дослідження якої дасть можливість розв'язати поставлені питання;

2) залежно від видів шахрайських дій під час забезпечення повернення кредиту. Внесення завідомо неправдивих відомостей у документи, які забезпечують повернення виданих кредитних коштів, становить небезпеку через те, що у разі виникнення конфліктної ситуації кредитор повернути видану суму буде складно або взагалі неможливо. Якщо кредит забезпечується шляхом застави, то необхідно встановити всю можливу інформацію про предмет застави: кому належить предмет застави, чи не перебуває він у заставі в іншій кредитній установі, чи не є складовою об'єкта і тому його самостійне функціонування є неможливим, реальна ринкова вартість [9, с. 288–294].

Для громадян колишнього СРСР протягом багатьох років найбільш прийнятною формою участі у фінансовому житті було зберігання особистих коштів на рахунках в установах Ощадного банку. У 1990-ті роки до цієї звичної форми додалось конвертування національної валюти у долари США. Водночас стрімкими темпами розвивалась нова фінансова інфраструктура: з'являлись різноманітні інститути фінансового ринку, про діяльність яких приватний інвестор жодної уяви не мав. У поєднанні з втратою довір'я до структури Ощадбанку у зв'язку із знеціненням заощаджень і високою інфляцією це створило ілюзію інвестиційної привабливості фінансових структур. Підтримці цієї ілюзії неабиякою мірою сприяла нейтральна реакція державних інститутів. Отже, складалися сприятливі умови для здійснення великомасштабних шахрайських операцій, спрямованих на привласнення коштів великих груп громадян (довірителів, вкладників, інвесторів).

Відносно легкий доступ до коштів громадян сприяв появі нових форм шахрайства, вчинених способом так званих «фінансових пірамід». Фінансова піраміда як спосіб вчинення шахрайства – це організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дає змогу отримувати прибуток членам організації залежно від кількості залучених ними учасників. Члени цієї організації входять до певних груп, які очолюють керівники за ієрархією, що отримують прибутки від своєї групи. Найвищий керівник отримує прибутки від внесків усіх учасників [10, с. 206].

Кримінальні правопорушення цієї категорії вчиняють організовані злочинні групи, створені під прикриттям легальних організацій комерційного чи некомерційного типу (страхових компаній, кредитних спілок, довірчих об'єднань, інвестиційних фондів та ін.) з чітким планом дій, міжрегіональними зв'язками та розподілом ролей співучасників; у назві цих організацій здебільшого закладено «потаємний сенс»: надії на одержання прибутку («Твій шанс»); використання передових технологій бізнесу та приналежності до світових технологічних новацій («Бізнес-капітал», «Еліта-центр»); покровительства міфічних сил («Меркурій»; «Гермес»); міжнародних зв'язків організації («Golden Circle International»; «Глобальна система тренінгів»); шляхетних мотивів допомоги малозабезпеченим верствам населення («Оберіг») тощо; для реалізації злочинної мети організатори «фінансових пірамід» застосовують прийоми психологічного впливу щодо потерпілих з метою їх «наведення» на прийняття неусвідомлених рішень, відповідне оформлення місць проведення «бізнес-семінарів»; використання психотропних засобів тощо; організатори шахрайства здебільшого стають об'єктами оперативного інтересу лише після звернень потерпілих на етапі завершення злочинної діяльності («фінансові піраміди» організують у різних регіонах, як правило, далеко від місць ресстрації організаторів, які після вчинення злочину повертаються на постійне місце проживання).

Типології реалізації шахраями злочинного наміру способом «фінансових пірамід» можна умовно розподілити на кілька груп, в основні яких способи залучення коштів під виглядом: заснування інвестиційної компанії (довірного товариства) з наступним заволодінням коштами інвесторів (вкладників); створення товариств взаємного страхування; діяльності клубів соціальних інновацій; допомоги інвалідам та іншим категоріям дітей; організації мережевого маркетингу тощо [11, с. 364–368].

На початку 2000-х років способом «фінансової піраміди» почали розвиватись так звані «товариства взаємного страхування». Принцип їх роботи був доволі простий: представники компанії пропонували громадянину укласти договір накопичувального страхування, а потім цьому ж громадянину, який ставав нібито представником цієї компанії, пропонували продавати цей продукт усім охочим. Представник компанії при цьому одержував комісійні від прямих продажів і від продажів полісів членами створеної їм мережі. Чим вище рівень представника в мережі, тим більше його комісійні.

Сутність використання схем мережевого продажу або багаторівневого маркетингу («Multi Level Marketing», скорочено – MLM), які на теренах СНД почали розвиватися ще з початку 1990-х років, полягала у створенні та популяризації організатором певного товариства (клубу), побудованого за принципом: розмір майбутнього заробітку кожного з членів залежатиме від інтенсивності залучення ним нових членів. Аналогічну схему роботи з вкладниками (пайовиками, інвесторами, партнерами) спостерігаємо майже в усіх випадках створення «фінансових пірамід». Як правило, ці організації не зареєстровано в регіональних управліннях юстиції та податкових органах. Увесь прибуток від злочинної діяльності розподіляють керівники «піраміди» залежно від свого статусу (ступеня). Досить

часто «фінансові піраміди» існують під прикриттям легально створеної організації, зокрема кредитної установи. Приміром, через затяжну фінансову кризу більшість банків припинило видавати споживчі кредити населенню. Цим відразу ж скористались організації, що запропонували через рекламу «вигідні» умови покупок (автомобілів, квартир тощо) у групах з відносно низькими відсотковими ставками, а іноді – безплатним кредитом [12].

Шахрайська схема «придбання товарів в групах» прийшла до України з Латинської Америки (інша її назва – «аргентинська схема»). З юридичної точки зору це не що інше як добре відомі всім кооперативи, кредитні союзи або менш відомі новому поколінню «каси взаємодопомоги». Значення схеми в тому, що клієнтам пропонується укласти договір і придбати бажаний товар вскладчину. Первинний внесок, зазвичай, становить 3–10% затвердженої вартості покупки і вноситься відразу ж при укладенні договору. Також учасники повинні щомісячно вносити наперед визначену суму (як правило, не більше 100–300 дол. США залежно від вартості товару і розміру початкового внеску) доки не набереться достатня кількість інших учасників (це очікування може тривати від 1 до 3 років).

Здебільшого розіграш товару відбувається за принципом лотереї. Громадяни вносять початковий внесок, а потім – регулярні платежі компанії-адміністратору. Як тільки «на лицьовому рахунку» нагромаджується достатньо грошей для покупки товару, із загальної «каси» проводиться видача пільгових кредитів. Значення схеми в тому, що учасники кредитують один одного (товари купують за рахунок їх же платежів). Роль же адміністраторів схеми зводиться до контролю за рухом засобів і наглядом за справедливим розподілом майна між учасниками. Найцікавішим моментом у купівлях «придбання товарів у групах» є власне отримання товару (зазвичай – автомобіля). Хто саме з групи стане покупцем, вирішує лотерея. Вона заплутана до неможливості. За кожний фіксований місячний платіж клієнту налічується певна сума балів. Відповідно, право отримати товар раніше має той, на чистому рахунку більш всього балів (тобто «старожил» групи). Володар щасливого квитка (яким вважається номер договору, укладеного з компанією) одержує омріяну машину, після того, як його номер випаде на лототроні. Цікаво, що бізнес з організації покупок у групах ніхто не регулює і не контролює. Їх створюють як звичайні юридичні особи без ліцензії на видачу кредитів. У цих організаціях працюють висококваліфіковані юристи, завданням яких є заплутати умови договору з клієнтами з розрахунком на перемогу в неминучих судових спорах.

За останні роки майже втричі збільшилася кількість зареєстрованих фактів шахрайства у сфері фінансування будівництва житла. Кожне третє шахрайство вчинене у великих та особливо великих розмірах, що, передусім, зумовлено значною ринковою вартістю новобудов. Лише афера компанії «Еліта-центр» на столичному ринку нерухомості позбавила грошей і житла 1774 сім'ї, а шахраї заробили на цьому злочині понад 50 млн дол. США [13].

Типова схема шахрайської операції на ринку житлового будівництва виглядає таким чином: компанія-забудовник чи управитель коштів, які створені легально з реєстрацією в установленому порядку, оголошують у рекламі про початок будівництва об'єкта нерухомості та залучення коштів інвесторів. Після одержання значної частини коштів під майбутні квартири фірма, як правило, припиняє свою діяльність, пояснюючи завдану інвесторам шкоду невдалою фінансово-господарською діяльністю. Зазначена схема є різновидом «фінансової піраміди», оскільки кошти, одержані від вступу нових інвесторів, як правило, витрачаються на сплату премій іншим учасникам. Таким чином, шахраї мають у своєму розпорядженні значний час (як правило, три – п'ять років), поки потерпілі не зрозу-

міють, що обдурені. Природно, ці інвестиційні піраміди рано чи пізно розпадаються через те, що не вистачає засобів від потоку нових учасників для того, щоб виплатити премію старим [14].

У разі привласнення частини грошових коштів вкладників або їх розкрадання шляхом вкладення в інші будівельні об'єкти, інший бізнес, не передбачений договором, шахраї з числа керівників будівельних і посередницьких компаній, щоб уникнути відповідальності, здебільшого діють таким чином: змінюють директорів компаній або реорганізують їх у нові структури з іншим керівництвом (за принципом: «договори підписали інші – з них і питаєте»); переконують вкладників внести доплату, оскільки вартість будівництва нібито різко зросла (у зв'язку зі збільшенням цін на будівельні матеріали, необхідністю додаткових витрат, будівництвом квартир із кращим оздобленням тощо); навмисно затягують будівництво, пропонуючи інвесторам здійснити доплату для якнайшвидшого його завершення (додаток В, приклад 69). Важливим є те, що керівництво компаній, під прикриттям яких діють «фінансові піраміди», усіляко намагається приховати справжню мету своєї діяльності. Адже в усіх випадках ці афери зовні виглядають як дуже привабливі інвестиційні проекти [15].

У разі організації будівельної піраміди на кшталт схеми з «Еліта-Центром» потерпілим пропонується такий порядок придбання житла. Забудовник і покупець підписують договір пайової участі у зведенні будинку. Після виконання зобов'язань згідно з договором (будівельна компанія здає в експлуатацію будинок – покупець фінансує в повному обсязі будівництво майбутньої квартири) забудовник передає інвестору частину зведеної споруди, яку той проінвестував. Кошти надходять безпосередньо забудовнику через касу компанії або перераховуються на її банківський рахунок. Договір, як правило, не заверяється нотаріально. Здебільшого для вчинення шахрайства використовується організаційно-правовий статус легально створених підприємств.

Деякі шахрайські фірми укладають зі справжніми будівельними компаніями агентські договори про те, що нібито беруть зобов'язання підшукати громадян для участі в пайовому будівництві, вступаючи з останніми в договірні відносини, проте насправді не мають наміру виконувати свої зобов'язання як перед забудовником, так і перед інвесторами. Водночас угода із забудовником використовується як прикриття для демонстрації громадянам своїх повноважень зі збору коштів і можливості надання вкладникам побудованих квартир. У деяких випадках шахраї використовують реквізити відомих на ринку інвестиційних компаній, видаючи себе за їх представників.

Складаючи договори, шахраї, як правило, намагаються цілковито забезпечити себе від будь-яких претензій покупця: забудовник має право не відповідати перед інвестором ані за якість робіт, ані за терміни їх виконання. Фактично за такими договорами інвестор безправний, адже він не є споживачем, тобто на нього не поширюється дія Закону України «Про захист прав споживачів» (1991 р.). Водночас відсутні гарантії своєчасної здачі будинку в експлуатацію або його здачі взагалі (приміром, зазначається, що орієнтовний термін уведення будинку в експлуатацію – певний квартал наступного року, але не вказується, коли саме компанія має передати квадратні метри інвестору, тобто про факт набуття ним права власності на житло).

Висновки. НФУ – юридична особа, яка не є банком, зі спеціальним правовим статусом фінансового посередника, внесеного до Єдиного державного реєстру фінансових установ, на підставі ліцензії НБУ надає/здійснює одну чи кілька фінансових послуг на ринках страхування, кредитної кооперації, накопичувального пенсійного забезпечення, залучення інвестицій від суб'єктів господарювання та населення.

Головними способами вчинення шахрайства у сфері діяльності небанківських фінансово установ є спосіб «фінансової піраміди» та у сфері фінансування будівництва житла.

Під фінансовою пірамідою слід розуміти спосіб шахрайства, що полягає у заволодінні чужим майном шляхом обману та зловживання довірою під прикриттям НФУ, участь у якій набувається в разі внесення певної суми коштів, а розмір злочинних прибутків зростає залежно від кількості учасників. Характеризуються ці НФУ ієрархічністю побудови, адже залучені учасники входять до складу певних груп, керівники яких отримують прибутки від своєї групи, а керівник вищої рівня – від підпорядкованих йому низових ланок. Головною ознакою фінансової піраміди як способу шахрайства є відсутність в організаторів намірів (суб'єктивна ознака) і реальних можливостей (об'єктивна ознака) виконати взяті зобов'язання, і тому подальші виплати винагороди учасникам здійснюються не завдяки власній економічній (фінансовій) діяльності організації, а за рахунок внесків нових учасників, що завдає їм матеріальної шкоди.

Спосіб фінансової піраміди, що використовується для вчинення шахрайства, є повноструктурним і містить у собі злочинні технології підготовки, вчинення та приховування заволодіння чужим майном. Поєднання цих технологій у механізмі злочину спрямоване на маскуванню активної фази злочинної діяльності під цивільно-правові

відносини, що ускладнює своєчасне виявлення ознак кримінального правопорушення як потерпілими, так і правоохоронними органами. Подальше наукове узагальнення і типізація технологій учинення шахрайства способом фінансової піраміди у сфері діяльності НФУ є підґрунтям для розроблення й удосконалення методів виявлення та розслідування цих кримінальних правопорушень, прогнозування появи нових способів злочинних дій.

Шахрайство, пов'язане із залученням коштів громадян на будівництво житла як складова фінансового шахрайства – це комплекс криміналістично однорідних технологій заволодіння майном (фінансовими ресурсами) громадян, які інвестують кошти у фінансування будівництва житла, шляхом обману та зловживання довірою за допомогою НФУ. Особливостями цих діянь, на відміну від шахрайства на ринку «вторинного» житла, є такі: використання злочинцями фінансових інструментів залучення коштів громадян у будівництво житла; на етапі підготовки до шахрайства винні особи використовують власний службовий статус та зв'язки з керівниками НФУ, компаній-управителів коштів і забудовників; алгоритм злочинної поведінки (злочинна схема) завжди приховано атрибутами легальної фінансово-господарської діяльності, що ускладнює своєчасне виявлення ознак кримінальних правопорушень; у злочинних технологіях поєднано інші предикатні кримінальні правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солошкіна І. В. Фінансові послуги як правова категорія: поняття, суттєві сторони та інші ознаки. *Форум права*. 2013. № 4. С. 388–394.
2. Тесленко Т. І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2 (13). С. 376–380.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
5. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
6. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 141–144.
7. Ковальчук О. В. Типові способи вчинення шахрайства в сфері діяльності кредитних спілок. *Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах* : збірник тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 8 листоп. 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 76–78.
8. Сухорада І. О. Оперативно-розшукове забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами. *Науковий вісник ДДУВС*. 2013. Вип. № 4. С. 458–460.
9. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 227 с.
10. Князев С. М. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства на ринку фінансових послуг. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 204–211.
11. Волобуєв А. Ф. *Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 427 с.
12. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції : теорія та практика : монографія. Київ, 2004. 322 с.
13. Чернявський С. С., Микитчик А. В. Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : наук.-практ. посіб. Київ, 2009. 255 с.
14. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 251 с.
15. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва : монографія. Київ : Освіта України, 2018. 320 с.